

Українська Видавнича Спілка"

В ТУМАНІ

Оповіданє Л. Андрєєва
Переклад з російської
мови Ю. Т. П.

SEEN BY
PRESERVATION
SERVICES

DATE.....

Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

Хто ще не є передплатником часопису

"УКРАЇНА"

Се є одинока національно-поступова і безпар-
тійна часопись, що виходить кожного
-:- Четверга в Шікаго -:-

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

До Канади на цілий рік.....	\$2.00
На пів року	1.50
В Злучених Державах на цілий рік.....	\$1.50
На пів року	1.00

В "УКРАЇНІ" знайдете цікаві вісти про тепе-
рішні події з рідного краю, як також
з Америки, а крім того подає всякі нау-
кові розвідки найліпших писателів.

Часопись "УКРАЇНА" не має на ціли прова-
дити полеміку і сварку, а лише ширит
просьвіту між українським народом.

Адресуйте:

"UKRAINA"

2152 W. CHICAGO AVE.

CHICAGO, ILL.

"Українська Видавнича Спілка."

V ТУМАНІ
В ТУМАНІ

Оповіданє Л. Андрєєва
Переклад з російської
мови Ю. Т. П.

SEEN BY
PRESERVATION
SERVICES

DATE..... 1919

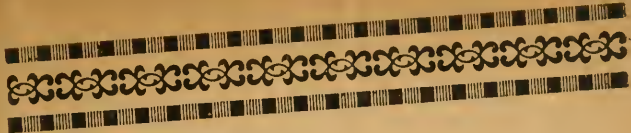
Ukrainian Publishing Co. — 2152 W. Chicago Ave.
CHICAGO, ILL.

NOV

ЗБІРКА
ІВ НА ЛУЧКОВА

PG
3452
V. 210
1918

Того самого дня, від самого ранку, на вулицях був дивний, нерухомий туман. Він був легонький і через него можна було бачити, він не закривав предметів, але все що через него переходило фарбовалося в тривожний, темно - жовтий кольор, навіть свіжі рум'янці жіночих лиць, їх убраня, виглядали з під него, як чорна сітка на лиці, темна і виразна. На полудень, де за густою масою хмар ховалося осіннє низьке сонце, небо було світляве, яснійше землі, а на північ воно спускалося широкою, однаково - темніючою завісою і коло самої землі ставало жовто - чорним і непроникновенім, як в ночі.

На тяжкім фоні його темні будови здавалися світлясто - сивими, а дві білі колюмни при вході до якогось городу, спустошеного осіню, виглядали, як дві жовті свічки над покійником.

І кльомби в тім городі були пориті і потоптані грубими ногами, а на зломаних стебельках тихо умирали в тумані заніжені, хоровито - ясні цвіти.

І кільки не було людей на вулицях, всі вони спішили куди-сь і всі були сумні і мовчаливі. Сумний і

дивно тривожний був сей таємничий день, що задихався в жовтім тумані.

В ідальні вже годинник пробив дванайцятю годинами, потім коротко пробив нів до першої, а в кімнаті Павла Рибаківа було темно, як вечером і на всім лежало відбите, чорно - жовте освітлене.

Від него жовтіли, як стара слонова кість, зошити і напері, розкишені по столу і непорішена задача з альгебри. на одній з них, дивила ся своїми ясними цифрами і загадочними буквами, так само сумно і неілюстрібно, наче-б багато скучних років пронесло ся над нею, жовтіло від такоого освітлення і лице Павла що лежав на ліжку. Міцні, молоді руки його були закишені за голову і заголовали ся майже до ліктя. відкишена книжка лежала у него на грудях і темні очі його уперто дивили ся в ліпляну, розмальовану стелю. В ріжнімайтности і брудних тонах її фарбованя було щось нудне, скучне і без смаку, пригадаюче про десяток людей, котрі жили тут перед Рибаківими, спали, говорили, думали, робили щось своє — і на все положили свою чужу печатку.

А сі люди пригадували йому, Павлу, сотні інших людей, про учителів, про товаришів, про многолюдні голосні вулиці, по котрих ходять жєнщини і про те, що для него найтяжче і страшне — про що він хоче забути і не думати.

— Скучно... Ску-у-чно! — прокижно говорить Павло, зашмурує очі і протягає ся так, що носки чобіт поторкують ся до жєлізних сторін ліжка.

Кінці густих бров його переконалися і по його лиці перебігала гримаса обридливого болю, сильно змінивши його лице; коли морщини розгладилися, відко стало, що лице у него молоде і красне. А спеціально були красні його сміливі риси повних губ, а то, що у него від молодости не було вусів, робило їх ще більше чистими і милими, як у молоденької паночки.

Але лежати з закритими очима і бачити—в темноті закритих рясниц все то страшне, про що хочеться забути назавше, було ще більше болюче, і очі Павла з відновленою силою відчинилися. Від їх блудного блиску на лиці його появилися тіни старости і тревоги.

— Бідний я хлопець! Бідний я хлопець! — тихим голосом пожалів він сам себе і повернув свої очі до вікна, жадібно шукаючи світла, але його не було, і жовта п'ятна уперто лізла в вікна, розливалася по кімнаті і так виразно відчувалася, наче-б її можна було звязати нальцями. І знова перед його очима відкрилася розмальована стеля.

Канти стелі були ліплені і представляли руське село: попередю стояла хата, яких ніколи не буває в дійсности, коло неї застив мужик (селянин) з піднятою головою, а палка в руках була вище него, а він сам був вище хати; далі кривилася маленька церковка, а коло неї випихався наперед величезний віз з таким маленьким коником, що наче-б се не був кінь, але пес. І навіть морда у него була довга, як у пса.

Потім знова в такім самім порядку: хата, великий мужик, церков і величезний віз, і так навколо кімнати. І все було жовте на брудно - рожевім фоні, калічно-скучне, що пригадувало не село, але чиесь сумне і безцілне жите.

Бридкий був «артист», що лінив село і не дав йому ані одного дерева.

— Коли-б хоть снідане скорше — прошепотів сам до себе Павло, хотяй йому не хотіло ся їсти і нетерпеливо повернув ся на бік. При сім його русі книжка упала на підлогу і листи її помішали ся, але Павло не протягнув своєї руки до неї і не підніс її. На книжці було написано «Вокль. Історія цивілізації» — і се пригадувало про щось старе, про «много» людей, котрі вже віками старають ся устроїти своє жите в котрім все незрозуміле і робить ся з жорстокою ко-печністю, і про то сумне і пригноблююще, як зробле-не переступство, про що не хотів думати Павло. І так захотіло ся світла, великого і ясного, що аж закололо в очах. Павло встав, обійшов упавшу книжку і почав підтягувати фіранки в вікні, стараючись роздвинути їх, як можна ширше.

— А, чорт! — лаяв ся він і відкидав фіранки, але вони рівнодушно падали назад рівнодушними складками. Раптово він встав і стративши всю енергїю, ліниво роздвинув їх і сів на холодний підвіконник.

Туман стояв і небо за синими дахами було жов-то - чорне, і тїнь від него падала на хати і дорогу.

Тиждень назад випав перший часовий сніг, ростопив ся і від того часу на вулиці зробило ся сиве, лїпке болото. Міцями мокрі каміня відбивали чорне небо і блестїли кривим і темним блеском, і по нїм, тремтячи і колисаючись, котили ся фіякри. Торохкотїня на верху не було чути — воно завмирало в туманї, безсильне, підняти ся над землею і сей неторохкотючий рух, під чорним небом, посеред темних, промокших хатїв, здавав ся безцїльним і скучним.

Але межі ідучими і їдучими були жєнщини, і їх присутнїсть придавала малюнку таємничий і тревожний зміст. Вони ішли по якомусь своїому ділу і були, здавало ся, такі звичайні і непримїтні, але Павло бачив їх дивну і страшну самостійність: вони були чужї всїй иншій товпї і не змішували ся з нею, але були як огники посеред пїтьми.

І все було для них: вулиці, доми і люди, і все рвало ся до них, жаждало їх і не розумїло. Слово «жєнщина» було огненними буквами випалено в мозку Павла; він першим бачив його на кождїм отворенїй сторінцї; люди говорили тихо, але коли зустрічало ся слово «жєнщина», вони начеб викрикували його і се було для Павла найбільше незрозумїле, найбільше фантастичне і страшне слово. Острим і підозрїлим поглядом прослїжував він кожду жєнщину і дивив ся так — наче-б вона зараз прийде до його дому і взорве його зі всїма людьми, або зробить щось ще гірше.

Але коли він припадково наткнеть ся на крас-

нешьке. Дівоче лице, він якось цілий підтягаєть ся робить приємне і красне лице і приказує очима, щоб вона обернула ся і подивила ся на него. Але вона не обернула ся і в його грудях стало пусто, темно і страшно, як в пустім домі, через котрій перейшла темна чума і убила все живуче і дошками позабивала вікна.

— Ску-у-чно! — поволі сказав Павло і відвернув ся від вулиці. В їдальні, що була коло його кімнати, давно вже ходили, розмовляли і стукотіли начинєм. Потім все замовкло і почув ся голос господаря Сергія Андрєвича, батька Павла, горловий гучний басок. При перших його круглих і приємних звуках наче-б пахнуло добрими сигарами, розумною книжкою і чистим білсм. Але тепер і в него голос був наче-б тріспувний або покороблений, начеб в горло до Сергія Андрєвича забрав ся брудно - жовтий, сумний туман.

— А молодик — то наш, ще слить?

Відповіді матери Павло не чув.

— І до церкви в гімназію з певністю не ходив?

Відповіді знова не було чути.

— Ну, певно — говорив тато з насмішкою — звичай устарівний і... Закінченя слів Павло не чув, позаяк Сергій Андрєвич повернув ся; однак з певністю він сказав щось смішне, бо Ліля, дзвонко зареготала ся. Коли батько Павла мав проти него яке-сь тайне недовольство, він сварив його за то, що в свята він пізно встає і не ходить на «Службу Богу», хотяй сам в релігії був цікавито обоятний і не був в цер-

ли вже яких дваццять літ — від того часу, як оженив ся.

І від самого літа, відколи вони жили на літниках, він мав щось проти Павла, а той думав, що він догадуєть ся. Але тепер він похмурно порішив:

— Най його!

Взяв зі стола зошит і удав що читає. Але очі його ворожо і осторожно були направлені на їдальню, як у людини, котра призвичаєла ся завше ховати ся і очікувати нападу.

— Покличте Павла! — сказав Сергій Андреевич.

— Павел! Павлуша!... — поклікала його мати.

Павло скоро устав і певно, зробив собі біль: він зігнув ся, лице його перекосило ся в гримасу страждання і руки притулили ся до живота. Поволи він випрямив ся, зтиснув зуби, від чого кутики роту притягнули ся до бороди і тремтячими руками він поправив своє убранє. Потім лице його зблідло і стратило який будь вираз, як у сліпця і він пішов в їдальню, рিশучо ідучи, але заховуючи в своїм ході сліди відчуження жорстокої боли.

— Що робив? — коротко запитав Сергій Андреевич: вони не здоровали ся рано.

— Читав! — так само коротко відповів Павло.

— Що?

— Бокля.

— То-то, Бокля! — сказав Сергій Андреевич, з погрозою, глядючи на сина через окуляри.

— Ну, що? — рішучо і визивно відповів Павло і подивився на батька прямо в лице. Той помовчав хвилинку і зазначаючи, сказав:

— Нічого.

Тут вмішалася в розмову Лілечка, котрій стало жаль брата: — Павлуню, ти вечером будеш у дома?

Павло мовчав.

— Хто не відповідає, коли його запитують, того звичайно називають невихованим. Яка ваша опінія на се Павло Сергієвич? — запитав його тато.

— Ну і треба тобі, Сергій Андреевич — вмішалася в розмову мати. — Їш, а то і шницлі будуть зимні. Що за поганий день, хоч лампи світи!і не знаю як я поїду.

— Буду... — відповів Павло до Лілечки, а Сергій Андреевич поправив свої окуляри і сказав: — Меланхолії я сей не зношу, світового жалю...

Порядний хлопець повинен бути веселий, жвавий..

— Не можна, щоби завше було весело — сказала Лілечка, котрій власно завше було весело.

— Я не требую, щоби люди насильно веселилися. Ти чому не їш? Я тебе питаю, Павле!

— Не хочу.

— Чому не хочеш?

— Не маю апетиту.

— А вчора де був вечером? Волочився?

— Дома був.

— То-то дома!

— А деж мені бути? — грубо запитав Павло.

Сергій Андреевич відповів з їдовитою чемністю:

— Звідкіль-же мені знати всі міста — він підкреслив слово «міста» — котрі посіщає Павло Сергієвич? Павло Сергієвич вже дорослий: у Павла Сергієвича вже скоро вуси виростуть; Павло Сергієвич вже може і горівку пє — звідкіль я знаю?

Сніданє продовжали мовчливо, і все, на що тільки падало світло з вікна, виглядало жовтим і дивно похмурним. Сергій Андреевич пильно і випитуючи дивив ся в лице Павла і думав: «І під очима круги. Але невже се правда, що він вже близький з жєнщинами, така ще дитина?»

Се страшне і мучаюче запитанє, продумати котре до кінця у Сергія Андреевича не хватало сил, явило ся недавно в літі, і він ясно памятає, як то стало ся, і він ніколи не забуде. За маленькою шонкою, де була густа трава, а біла березка видала холодну тїнь, він випадково знайшов змятий кусок папіру. Було в тим листку щось дивне і тревожне, бо так змяти тоді можна, коли чуєте до него ненависть і гнів — і Сергій Андреевич підняв його, росправив і подивив ся. То був малюнок. Спочатку він не зрозумів, усміхнув ся і подумав: «се Павла малюнок! Красно малює!» Потім він повернув його боком і роспізнав виразно безобразний брудний і цїничний образок жєнщини...

— Що за паскудність — сказав він сердито і

книув напирець. Пізнійше, мінут через десять, він вернув ся назад за ним, взяв його до себе в кабінет і довго розглядав, стараючись порішити їдовиту і мучаючу гадку — чи рисував се Павло, чи хто инший?

Він не міг собі представити, щоби таку брудну і похабну річ міг рисувати Павло і рисуючи, знати все то, що було роснутного і брідкого в тім малюнку.

В сміливості ліній малюнку видко було практичну роснутну руку, без вагання підходячу до самого найскритійшого, про що незіснутим людям соромно навіть думати; в пильности, з якою малюнок направляв ся радиркою і підфарбовував ся червоним олівком, була наївність глибокого перозуміючого упадку. Сергій Андрєевич дивив ся і не вірив очам, щоби його Павло, сей розумний і розвинений хлопчик, всі думки котрого він знає, міг своєю рукою, рукою міцного і чистого юця рисувати таку брідкість і знати і розуміти все то, що він рисує. І для того, що було йому тяжко повірити, що то зробив Павло, порішив, що се зробив хто-сь инший; однак папірчик заховав і коли побачив Павла, що зіскочив з велосїпеду, веселого, живого, ще повного чистого воздуха поля, по якому він розїздив — він ще раз порішив, що то не Павло зробив і утішив ся.

Однак радість та скоро пройшла і вже за пів години Сергій Андрєевич дивив ся на Павла, і думав: хто сей чужий і незнайомий молодець, дивно високий, дивно подібний на муцину? Він говорить грубим і му-

жеським голосом, багато і жадібно їсть, спокійно і незалежно наливає в шклянку вина і авторитетно жартує з Лією. Він називає ся Павлом і лице у него Павла, і сміх у него Павлів і коли він обгриз верхніс скоринку, то обгриз її, як Павло, однак Павла в нім нема.

— А скільки тобі літ, Павле? — спитав Сергій Андрієвич. Павло засміяв ся.

— Старий вже я, татусю! Скоро висімнайцять буде....

— Ну ще далеко до висімнайцяти — поправила його мати — ще на 6 грудня буде висімнайцять.

— А вусів нема! — сказала Ліля. І всі стали жартувати, що у Павла нема вусів, а він удавав, що плаче; а після обіду наліпив собі на губи вату і говорив голосом старого дїда:

— А деж моя, старенька? — І ходив, як розслаблений. І тут ще Ліля зауважала, що Павло, щось занадто веселий; після чого Павло нахмурив ся, зняв вуси і пішов в свою кімнату. І від сего часу Сергій Андрієвич шукав колишнього милого, добре знанного хлопця, а заміст того зустрічав щось нове, загадкове і мучаючись не розумів...

І ще нове знайшов він тоді в Павлі: що син його стало переживає якісь дивні настрої: один день буває веселий і жартовливий, або знова по цілих годинах хмурить ся, робить ся уразливим і неприємним, і хоч сего стримуєть ся, однак видно, що для сего уживає він силу волі, щоби заховати якісь невідомі при-

чини. І було дуже неприємно бачити, що дуже близька людина сумує, і не знати на то причини, і через се близька людина робить ся далека і чужа. Вже по одному тільки тому, як входив Павло, як він без апетиту пив чай, ростирив пальцями хліб і дивив ся на бік, в сусідний ліс — тато відчував його кепський настрій і злостив ся.

І йому хотіло ся, щоби Павло зауважив се і зрозумів, яку неприємність він робить батьковн своїм кепським настроєм, але Павло не зауважував і скінчивши чай, відходив.

— Куди ти? — спитав Сергій Андрєвич.

— В ліс.

— Знова в ліс! — сердито зауважив тато.

Павло здивовано поглядів на батька.

— А що? — таж я що дня хожу до ліса.

Батько мовчки відвертав ся, а Павло відходив і по його широкій, колисаючій спині видко було, що він навіть не задумував ся, чого гнівається ся тато і навіть забув, що він існує.

І вже давно Сергій Андрєвич хотів рішучо і відверто поговорили з Павлом, але занадто мучаючою мусіла бути ся розмова і для того він відкладав з дня на день. А з переїздом в місто Павло став спеціально сумний і первовий і Сергій Андрєвич бояв ся за себе, що не зможе говорити досить спокійно і переконуючо. А сего дня, за довгим і скучним сніданем, порішив, що сего дня поговорить з ним. «Можливо, що він тільки залюбив ся, як залюблюють

ся всі молоді хлопці і дівки» — супокоював він себе. «Ось і Лілька залюбила ся в якого-сь Авдієва, а я не памятаю який він, здає ся, гімназіяст».

— Ліля! Авдієв сьогодні буде? — спитав Сергій Андреевич з насильною підкрислюючою рівновагою.

Ліля злякано замахала своїми довгими віками, випустила з рук грушу і сказала:

— Ах!...

Потім полізла під стіл за грушою і коли вилзла з відтам, то була червона, і навіть голос її звучав якось червоно.

Тінов буде, Поспілов буде і Авдієв також буде.

В кімнаті Павла стало трошки яснійше і ліплене село на стелі виглядало виразнійше з тупим і наївним самодовольством. Павло сердито відвернув ся і взяв книжку, але скоро положив її собі на груди і став думати про то, що сказала Лілечка: гімназіястки придуть. Се значить, що буде і Катерина Реймер — завше серіозна, завше задумана, завше щира Катерина Реймер. Ся думка була, як огонь, на котрий упало його серце і зі стогнанєм він відвернув ся і заховав своє лице в подушку. Потім, так само скоро прийняв знова то саме положене і зігнав з своїх очий дві сльозинки і став дивити ся в стелю, але вже не бачив анї великого мужика з ще більшою палкою, анї величезного часу. Він пригадав літники і темну ніч в липні...

Темна була та ніч і звізди тремтіли в синій бездні неба, а з низу гасила їх, підносячи ся з небозводу чорна хмара. І в лісі, де він лежав за кущами, було

так темно, що він не бачив своєї руки, а часами йому видавало ся, що і самого його нема, а є тільки мовчальна і темна п'ятьма. Далеко во всі сторони стелив ся світ, і був він безконечний і темний і цілим одиноким і журливим серцем відчував Павло його невимірну і чужу громадну. Він лежав і очікував, коли по тропінці пройде мимо него Катерина Реймер з Лілечкою і иншими веселями, безжурними людьми, котрі живуть в тім чужім для него світі і є чужі для него. Він не пішов з ними, так як любив Катю Реймер чистою, красною любовю, і вона не знала про сю любов і ніколи не могла-б поділяти її.

І йому хотіло ся бути одному коло Катерини, щоб глибше відчутти її неприступну красу і всю глибшу свого горя і одинокости. І він, лежав в корчах, на землі чужий для всіх людей і чужий для життя, котре цілою своєю красою, піснями і радощами проходили мимо його — проходили в сю темну ніч червня.

Він довго лежав і п'ятьма стала густійша і чорнійша, коли далеко з віддаленя почули ся голоса, сміх, хрустінє сучків під ногами і ясно стало, що іде много молодого і веселого народу.

І все се рухало ся товпою веселих звуків і стало вже цілком близько.

— Ох, таточку! — говорила Катерина Реймер, густим і звучним контральто: та тут голову розібеш. Тінов, присвітїть!

Із п'ятьми прошипів дивний і смішний звук шукаля по кишенї.

— Сірники загубив, Катерина Едуардовна.

Серед сміху прозвучав інший голос, молодий сміливий бас.

— Позвольте мені, Катерина Едуардовна, вам по світити! — Катя Реймер відповіла і голос її був серйозний і змішаний:

Дуже прошу, Николай Петрович!

Сіринок шаркнув і секунду горів ярким, білим світлом, виказуючи з півми тільки тримаючи її руку, наче-б вона висіла в воздуху. Потім стало ще темнійше і всі зі сміхом і жартами рушили вперед.

— Дайте вашу руку, Катерина Едуардовна! — прогомонім той самий, молодий густиий басок. Хвиля мовчанки, покіль Катя Реймер давала свою руку, а по тім тверді, мужеські кроки, а рядом з ними скромне шелестіне убрання. І той самий голос тихо і ніжно спитав:

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна?

Відповіді Павло не почув, бо ті вже пройшли мимо него; голоси стали вже тихшими, віддаленими, вибухли ще раз, як завмираюче полум'яє огняца і загасли....

І коли здавало ся, що нічого вже нема, окрім глухої півми і мовчанки, з несподіванною дзвонкою залунав жіночий сміх, такий ясний, невинний і дивно лукавий, наче-б засміяла ся не людина, але молада темна береза або хто-сь, що ховав ся в її галузках. І наче-б розбігаючий тоніт пролетів по лісу і все, що очікувало його, замовкло — коли мужеський голос

як золоте мягонький, блискучий і дзвонкий заспівав високо і пристрасно:

— Ти мені сказала: так — я люблю тебе!...

Такий, осліплюючи, блискучий, такий повний живої сили, був той голос, що зарухав ся, здавало ся, ліс і щось осліплюючо — ясне, як світляки - мухи в танці, мелькнуло в очах Павла.

І знова ті самі слова і дзвеніли вони одностайно, як глухі, нерозділимі зітхання:

...Ти мені сказала: так — я люблю тебе!...

І ще, і ще, з безумною упертостю, говорив співак все ту саму коротку і довгу фразу, наче-б вбивав її в п'їтму. Здавало ся він не міг застановити ся; і з кожним повторенем горячий призив ставав все сильнішим і міцнійшим. Вже безжалістність звучала в нім — блідло чис-сь лице — і щасте так подібне, ставало ся смертельною журбою...

Хвилина чорного мовчання — далекий, тихо блискучий, загадковий, як зоря, жіночий сміх — і затихло все і тяжка п'їтма наче-б придусила ідучих. Стало мертвенно, тихо і порожно, як в порожній простороні на тисячу міль над землею. Жите пройшло мимо зї всіма його піснями, любовю і красою — пройшло в ту темну ніч липня.

Павло встав з корчів і тихо прошепотів:

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна? — і тихі слези появили ся у него в очах.

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна?—

повторяв він і без ціли йшов в п'їтьму згущаючої ночі.

Одного разу він цілком близько підійшов до дерева, доторкнув ся і застановив ся нерозуміючи.

Потім обняв ствол дерева рукою, притулив ся до него лицем, як до приятеля і завмер в тихім відчаїню, котре було без слез і шаленого крику. Потім він тихо відступив від дерева, що його приголубило і пішов далше.

— Чому ви такі сумні, Катерина Едуардовна? — повторяв він, як жалібну пісню, як тиху молитву відчаїня і вся душа його била ся і плакала в сих звуках. Грізна п'їтьма обхоплювала її, і повна великої любови, вона молила ся про щось, ясне, чого не знала і від того така горяча була її молитва. Вже не було в лісі ані супокою, ані тишини: дихане бури заколисало воздух і повільно зашуміли верхки дерев і сухим сміхом перебіг по листях вітер. Коли Павло вийшов на прогалину з лісу, вітер ледво не зірвав з него шапки, а властиво ударив його в лице холодом, свіжостю і запахом жита. Було величаво і грізно.

З заду чорною і глухо стогнучою масою вносив ся ліс, а з переду тяжка і чорна, як п'їтьма, прийнявши форми, рухала ся хмара. І під нею стелило ся поле жита і було воно цілком біле і для того, що воно було таке біле серед сеї п'їтьми, коли нї звідкіля не падало світло, з'являв ся якійсь незрозумілий і таємний страх.

І коли перерізала небо блискавиця і хмари рисо-

вали ся тонкою, тривожною масою тінів, на полю від краю до краю стелив ся широкий, золотисто - червоний огонь і колося бігли, склонивши голови. як налякане стадо — бігли в сю грізну ніч липня.

Павло зійшов на високий вал, розставив руки і наче-б звав до себе на груди і вітер, і чорну хмару, і все небо і таке прекрасне в своїм огненім гніві. І вітер крутив ся по його лиці, наче-б обмацуючи його, і зі свистом вривав ся в гущу листів а хмара загорала ся і греміла і низько зігнувшись, бігли колося.

— Ну, іди! іди! — кричав Павло, а вітер підхоплював його слова і злобно пхав їх назад в його горло, і серед гуркотїня неба не чутки було сих бунтуючих і молитвенних слів, з котрими маленька людина звертала ся до великого і невідомого.

Се було літом в в темну ніч липня.

Павло дивив ся в стелю, усміхав ся любовною і гордою усмішкою, і на очах його виступили слези.

«Який я став плаксивий!» — прошепотів він, качаючи головою і наївно, по діточому витирав пальцями свої очі. З надією обернув ся він до вікон, але з відтам сурово і скучно дивив ся брудний містовий туман і все було від него жовте: стеля, стїни і помята подушка. І налякані їм чисті привиди минулого замелькотїли, посивіли і зникли десь — в чорній ямі, штовхаючись і стогнучи.

— Чому ви такі сумні? — говорив Павло, як яке чарівне заклинання, як мольбу о милосердіє, але безсила вона була перед новими, ще більше смут-

ними і страшними привидами. Як гнилий туман перед заржавілим болотом, піднимались вони з тої чорної ями, а розбуджена пам'ять розказуючо визивала все нові і нові малюнки. —

— Не хочу! не хочу! — шопотів Павло і кидав ся і корчив ся від болю.

Знова лїтинки пригадав він, однак тоді був день — дивний, негарний і проймаючий.

Було горячо і сонце світило, і пахло спаленим; а він ховав ся в побережних корчах і тримтячи від страху, дивив ся в бінокль, як купають ся женщины. І світло — рожеві плями їх тїл побачив він, і глибоке небо, що виглядало червоним і себе, блідого з тремтячими руками і забрудженими землею колїнами.

Потім камінне місто побачив він і знова женщин, рівнодушних, умучених з підлими і зимними очима. В глибину минулого ішла ціла довга низка сих розмальованих і блідих лиць, і мелькотїли помежи ними вусаті мужеські лиця, фляшки пива і недопиті склянки, і в яким-сь чаду крутили ся танцюючи тїни, надодливо грало піяно, викидаючи журліві, звенячі звуки польки.

— Не' хочу! — тихо, однак вже здаваючись, шопотів Павло!

І wspomини врїзали ся в його дїшу, як острій ніж в живе м'ясо. І всі були женщины. їх тїла, з страченими душами, бридкі, як лишке болото задних дворів і дивно приемні своїм неховаючим брудом продажности. І скрїзь вони були. Вони були в цинїчнїх, от-

руйчій, як їдь, розмовах і в глухих анекдотах, котрі він чув від других і сам розказував так уміло, вони були в малюнках, котрі він малював і показував зі сміхом товаришам; вони були в поодиноких думках і снах, тяжких, як кошмар і притягаючих, як він сам.

І як жива, як то, що ніколи не може бути забуте, встала перед ним ніч, чаруюча, чадна ніч. В ту ніч, два роки тому назад, він віддав своє чисте тіло і свої перші чисті поцілунки сій распутній і безсоромній жінчині. Її звали Луїза; вона була одягнена в гусарське убранє і завше жаловала ся, що у неї пукають штани. Павло майже не памятав, як він був'з нею а памятає тільки добре свій дім, куди він вернув ся пізно, перед самим досвідком. Дім був темний і спокійний, в їдальні стояла приготовлена для него вечера, і грубий шницель був покритий білим застившим смальцем. Від шва його мучило вунітованє і коли він ліг, ліпляна стеля слабо освітлена свічкою, заколисалася, завертіла ся і поплила кудись...

Він кілька разів виходив, хитаючись, старав ся не робити галасу, хватав ся крісла і підлога під непривичасними босими ногами була страшенно зимна і слизька, і від сего незвичайного холоду, робило ся якось спеціально зрозуміло, що вже давно ніч і всі тихо сплять, а він один ходить і мучаєть ся білю, чужою для сего чистого і доброго дому.

Павло з пенавистю оглянув свою кімнату і паскудну лішняну стелю і послухний набігшим на него всноминам, віддав ся їх страшній власти.

Він пригадав Петрова, сего красного себе-певного молодця, котрий цілком спокійно, без пристрасти говорив про продажних жінок і учив товаришів:

— Я ніколи не позволю собі поцілувати продажну жінчину. Цілувати можна тільки тих, кого любиш і поважаєш, але не таку зволоч.

— А если вона тебе цілує? — спитав Павло.

— Най! Я відвертаю ся...

Павло гірко і сумно усміхав ся. Він не умів так поступати, як Петров, і цілував сих жінчини. Його губи доторкували ся до їх зимного тіла, і було одного разу — і страшно пригадати — він з дивним визовом для самого себе, цілував зів'ялу руку, що пахла пивом і парфумою.

Він цілував наче-б карав себе; він цілував, наче-б губи його могли зробити чудо і перевернути сю продажну жінчину в чисту, прекрасну, варту великої любови, жаждою котрої згорало його серце. А вона сказала:

— Який ви лизун!

І від неї він захоровав. Захорував паскудною, соромливою і брудною хворобою, о котрій люди говорять секретно, глузуючим шопотінем, ховаючись за закриті двері — хворобою, о котрій не можна подумати без страху і обридженя до себе самого.

Павло зіскочив з ліжка і підійшов до стола. Там він перерухав папери, зошити, розкривав їх, знова закривав, і руки його тремтіли. А очи його боком,

напружено, вглядали ся в то місце стола, де замкнені були, а зверху осторожно обложені панерами, принаряди лічення.

«Если-би у мене був револьвер, я зараз-би застрілив ся. Ось в се місце...» — подумав він і приложив палець до лівого боку, де било ся серце.

І пильно гляючи перед собою, думав у кого з його товаришів можна дістати револьвер, в такім стані відійшов він до ліжка і ліг.

Потім він задумав ся, чи зможе він попасти в серце, і ростібінувши мундур і сорочку, став з цікавістю розглядати молоді, ще незміщені груди.

— Павле відчини! — почув він за дверима голос Лілечки.

Злякано він затремтів, він лякав ся тепер кожного несподіваного звуку і крику; Павло скоро поправив своє убранє і неохотно отворив двері.

— Що тобі? — похмурно спитав він.

— Так, поцілувати тебе. Длячого ти завше замикаєш двері? Боїш ся, що украдуть?

Павел ліг на ліжку, а Лілечка, зробивши неудачне намірене сісти коло него, сказала:

— Посунься! який злюка! не хоче сестричці дати місця.

Павло мовчки посунув ся.

— А мені нині скучно — сказала Лілечка: — чомусь так неприємно. Думаю, що від сеї погапої погоди: я люблю сонце, а се така наскудність. Кусати ся від злости хочеть ся.

І обережно глядячи острижену колючу голіву його, вона заглянула йому ніжно в очі і запитала:

— Павлуню! чого ти такий сумний?

Павло відвернув ся і сказав:

— Я ніколи не був занадто веселий.

— Ні, Павле, я-ж знаю. Се-ж ти від того часу, як ми з літників приїхали. Від всіх ховаєш ся, ніколи не смієш ся. Танцювати перестав...

— Бо то дурна робота...

— А колись танцював? Ти дуже добре мазурку танцюєш, лінше як всі, і інші танці також добре. Павлуню, скажи, чому се ти? Скажи, голубчику, милий, любенький, дорогий!

І вона поцілувала його в лице, коло почервонішого уха.

— Не доторкуй ся до мене! Іди геть!... — і порухавши раменами тихо сказав: — Я брудний...

Лілочка заїсміяла ся і залоскотавши його за ухом, сказала:

— Ти чистенький. Павлуню! Памятаєш, як ми з тобою вкуні в ванні купали ся? Ти був такий біленький, як пацятко, чистенький, чистенький!

— Іди геть, Лілочка! Прошу тебе, Бога ради!...

— Не пійду, аж покіль ти не зробиш ся веселий. У тебе вже коло уха маленькі «фаворити» ростуть. Я зараз тільки зауважила. Дай, я їх поцілую!

— Іди геть, Ліля! Не доторкуй ся мене! Говорю я тобі — глухим голосом сказав Павло, ховаючи сво-

е лице: — я бру..., брудний... — Брудний! — тяжко висловив він мучаюче його слово і цілий з голови до ніг, затримтів від хвиливого напавшого на него плачу.

— Що з тобою, Павлуню, дорогий!... — злякано питала його Лілечка. — Хочеш, я тата закличу?

Павло глухо, але спокійно сказав: — Ніт, без потреби. Все добре зі мною, трохі голова болить.

Лілечка недовіряючи, але ніжно гладила по обстриженій голові і задуманно дивила ся на него. — Потім сказала байдужним голосом.

— А вчора про тебе Катя Реймер запитувала.

Після короткого мовчання Павло, не обертаючись запитав:

— Про що питала?

— Так, взагалї, як живеш, що поробляєш, чому ніколи не прийдеш до них. Таж вони тебе кликали.

— Дуже її я потрібний...

• — Ніт, Павлуню, не говори! Ти її не знаєш. Вона дуже розумна і образована і цікавить ся тобою. Ти думаєш, що вона тільки танці любить; а вона дуже багато читає і хоче «кружок самообразования» заложити. Вона завше менї говорить: «який розумний твій брат».

— Вона кокетка... і зволоч!

Лілечка загорїла ся гнївом, відпхнула Павла від себе і встала.

— Ти сам поганець, коли так говориш.

— Поганий? Так. Що-ж з того? — визивно сказав Павло, злосними і блескучими очима гляючи на

сестру.

— То, що ти не повинен так говорити! Не повинен! — крикнула Лілочка, ціла червона з такими-ж злими і блескучими очима.

— Ніт!... та-ж я поганець! — говорив Павло.

— Грубіян, злюка, всім труеш жите... Самолюбець!

— А вона таки зволоч, твоя Кать... Катя... І всі ви зволочі, шваль!

У Лілочки показали ся на очах слези. Взявши-сь за ручку дверей, вона задусила в собі дріжане голосу і сказала:

— Мені жаль було тебе і тому я прийшла. Але ти не вартний того. І ніколи більше до тебе не прийду. Чуеш, Павле?...

Обстрижена голова Павла зістала ся нерухома. Ліля гнівно кивнула йому своєю головою і вийшла.

Виказуючи на лиці своїм повне недбальство, нагреб в двери зараз вийшло щось нечисте, Павло обережно замкнув двери на защипку і пройшов ся по кімнаті. Йому було легше, що він облаяв і Катю, і Лілочку і сказав, які вони всі дранте і зволоч. І осторожно, ходячи, він став думати про то, що всі женщины паскудні, самолюбиві і ограничені особи.

Ось Ліля. Вона не могла зрозуміти, що він нещасний і тому так говорить і облаяла, як торговка. Вона залюблена в Авдієва, а два дні назад був у них Петров і вона посварила ся з служницею, а потім з мамою, за то, що не могли знайти для неї червоної ленти.

І Катя Реймер така сама: вона задумана, серйозна, вона цікавиться їм, Павлом, і говорить, що він розумний; а прийде до них той самий Петров, і вона одягне для него голубеньку леіточку, буде причесувати ся перед дзеркалом і робити красне лице. І все то для Петрова; а Петров самодумний рослутник, туниця — і се знає ціла гімназія.

Вона чистенька і тільки здогадуєть ся, але не дозволяє собі навіть думати, що існують рослутні жінчини і хороби—страшні, ганебні хороби, від котрих людина стає нещасною і наскудною для себе самого і стріляєть ся з револьвера, такою молодою красною! А сама вона в літі носила убрание декольте і коли ходила по ніч руку з кавалерем, то близько-близько притискувала ся. Можливо, що вона вже і цілувала ся з ким небудь...

Павло зтиснув кулаки і через зуби проговорив:

— Яка наскудність!

З певністю цілувала ся... — Павло не мав навіть відваги подивити ся на неї, а вона цілувала ся і що найневійніше всего з Петровим — а він себе певний і підлий.

А потім, коли небудь вона віддасть йому своє тіло — і з ним будуть робити то саме, що роблять з продажними жінцивами. Яке підле жите, в котрім нема нічого ясного, до чого міг-би звернути ся погляд, засумуванний журбою і смутком! Хто знає, може вже і тепер, вже тепер у Каті є любовник.

— Не може бути! — крикнув Павло, а хто-сь в

середині у него спокійно і злобно продовжав, і слова його були страшні!

«Так є, який-небудь кучер або льокай. Се є значним, що були случаї, коли у таких чистих дівчаток були льокаї, і ніхто не знав того, і всі рахували їх чистими — а вони ногами бігали на побаченя, босими ногами, по страшенно зимній підлозі. Потім виходили замуж і обманювали. Се буває — він читав. У Реймерів є також льокай, чорнявий, красний хлопчина...»

Павло круто повертав ся і починав ходити з одної сторони на другу.

— Або Петров... — Вона вийшла до него на побаченя, а Петров — він підлий і відважний — сказав її. — Тут зимою — поїдемо куди небудь де тепліше!.. І вона поїхала.

Далі Павло не міг думати. Він стоїть коло вікна і наче-б лавив ся тим бридким туманом, котрий сумно і нахабно влізає в кімнату, як неформна, жовтоживотата гадюка.

Павла дусить злоба і відчай. і все-ж йому легше, що він не один поганій, але всі погані, цілий світ. І не такою страшною і паскудно-соромливою здавала ся йому його хвороба.

«Се нічого» — думає він: «Петров був два рази хорій, Самійлов навіть три рази, Шмідт, Померанців вже вилічили ся. і я вилічу ся».

— Буду такий як і вони, і все буде добре — по-рішив він.

Павло подивився на замкнені двері, підійшов до стола і взяв ся за ручку шуфляди, але тут йому представили ся всі ті далеко заховані інструменти, шклянки з мутною водицею і жовтими, поганими написами, і так, як він купував їх в аптеці, паленія від сорому, а аптекар відвертав ся від него, наче-б і йому було соромно, і коли він був у доктора, у людини з шляхотним і надзвичайно чистим лицем, так, що аж дивно було, що така чиста людина мусила мати діло з такими нечистими і паскудними хворобами. І протягнена рука Павла упала і він подумав:

— Най! Я не буду вже лічити ся. Ліпше я умру.

Він ліг; і перед його очима стояли шклянки з жовтими написами і від них він зрозумів, що все погане, що він думав про Катю Реймер — підла і паскудна брехня, така погана і брудна, як і його хвороба. І соромно і страшно йому було, що він міг думати про ту, котру він любив і перед котрою він не вартий навіть був стояти на колінах, і як він міг думати і радовати ся своїми брудними думками і знаходити їх правдивими і чернати з бруду дивну і страшну гордість. І йому страшно стало самого себе.

— Невже се я, і сі руки — мої? — думав він і розглядав свої руки, котрі ще не стратили свого літнього загару і мали пальці замащені в чорнило.

І все стало нерозумно і страшно, наче-б у сві. Він наче-б в перший раз побачив і свою кімнату і ліплянну стелю і свої чоботи, котрими він упер ся до ліжка. Вони були у него кавалерські, з вузенькими і

довгими носами і Павло зарухав великим пальцем ноги, щоби переконатися, що в них знаходиться його нога, а не чужа. І тут він переконався, що то він, Павло Рибаків, і зрозумів, що він вже страчена людина, у котрої нема вже надії. Се він думав так брудно про Катю Реймер; се у него ся паскудна хвороба, се він умре скоро-скоро і над ним будуть плакати.

— Прости мене Катя! — прошепотів він блідими, засохшими губами. І він відчув багно, яке обхоплює його навколо і навіть переходить через него самого. Він став відчувати його від того часу, як захорував. Кожної п'ятниці Павло ходив до лазні, два рази на тиждень міняв біле і все на нім нове, дороге і незношене; але йому здає ся, що він цілий з головою лежить в яких смердячих помиях, і коли він іде то від него лишає ся в повітря смердючий прослідок. Кожду маленьку пляму на убранні він розглядав зякано і з дивною цікавістю і дуже часто йому видавало ся, що у него чухали ся то плечі, то голова, а біле наче-б приліпало до тіла. І часом се буває з ним за обідом, при людях і тоді він відчуває себе таким бідним, самотнім, наче-б прокажений на своїм бруднім гнойовищі.

Такі брудні і думки його, і здає ся, що если-би відкрити його чашку, і дістами з відтам мозок, то і він був-би брудний, як стирка, як той мозок худоби, що валяє ся по бойнах, в болоті і в навозі. І всі жінки змучені, пофарбовані з зимними і підлими очима! Вони переслідують його на вулиці і він боїть ся

виходить на вулицю, найбільше вечером, коли місто переповнено їми, як смердюче мясо хворобами, вони входять в його голову, як у свою брудну кімнату і він не може відігнати їх. Коли він спить і стає безсильним управляти своїми чувствами і бажаннями, вони огненними привидами виростають з глибини його істоти; коли-ж він не спить, то якась страшна сила бере його в свої желізни руки і заеліненого, зміненого, неподібного на себе самого, кидає в брудні обійма брудних женщин.

— Се від того, що я роспустник — з спокійним відчуженням думав Павло. — Так, недовго сему бути — скоро застрілю ся.

Побачу ся ніпі з Катею Реймер і застрілю ся. Або ні: я тільки з своєї кімнати послухаю її голос, а коли мене будуть кликати — не піду.

Тяжко стушаючи, як хорій, Павло підійшов до вікна. Щось темне, страшне і безнадійне, як осіннє небо дивило ся звідтам і здавало ся, що не буде йому кінця і завше було воно, і що нема нігде на світі ані радощів, ані чистого і світового спокою.

— Хотій-би світла! — говорить Павло з журбою і як послідну надію, пригадує про свій дневник. Він також далеко захований і не розкривав ся від того часу, як Павло захорював, коли думки брудні, і людина не любить себе, своїх радощів і свого горя — для неї нема про що писати в дневнику.

Осторожно і ніжно, як хоре дитя, Павло взяв дневник і ліг з ним на ліжку. Він був прекрасно оправле-

ний в дорогу шкіру і мав обріз золотий, сам папір був білий, чистий, і на всіх списаних сторінках не було ані одної брудної плями; Павло обережно і поважно став перелистувати його і від блискучих, тугогнув-ших ся сторінок, пахло весною, лісом, соняшним світлом і любовю.

В нім були думки про життя, такі серйозні і рішучі, з такими мудрими чужими словами, що Павлу видавало ся, що то не він писав, але хтось старий і страшенно розумний чоловік, в нім було перше пробуджене скептичної думки, перші чисті вспомини і запитання, звернені до Бога: де ти, о Господи? В нім був солодкий смуток незадоволеної любови і рішене бути гордим, шляхотним і любити Катю Реймер, ціле довге життя до самого гробу.

Там було грізне і страшне запитання про ціль, зміст існування і сердечна відповідь, від котрої повіяло весною і соняшним блиском: треба жити, щоби любити людей, котрі так нещасні.

Але ані слова про тих жінок. Тільки часом, як відбиток чорної хмари на зеленій і сміючій землі — короткі, підкреслені і односложні замітки: **тяжко**.

Павло знає їх таємний і сумний зміст, уникає їх своїми очима і скоро повертає сторінку, котра засомлена ними.

І цілий час здавало ся Павлови, що се писав не він, але другий якийсь добрий і розумний чоловік. Він вже умер тепер, сей чоловік, і для того все таке розумне, що він написав і для того так жаль читати

його. І тихий жаль до помершого чоловіка наповнив його серце і перший раз за багато вже днів Павло відчув себе, у дома, на своєму ліжку, одного, але не на вулиці, посеред тисячів ворожливих і чужих людей.

Вже темніло, і загасав дивний, жовтоватий відблиск; обкутана туманом, нечуйно виростала довга осіння ніч, і наче-б палякані зближали ся хати і люди. Блідим рівнодушним світлом світили ся ліхтарі на вулицях і світло їх було зимне і сумне; де-нігде по хатах світили ся вікна, і кожний такий дім де світило ся хочай одно вікно, виглядав веселим, вічливим; наче-б сміяв ся ласкавою усмішкою, і ставав великим, чорним і вічливим, як старий приятель. Так само котили ся, і колисали ся вози і карити, носнішно рухали ся люди; але тепер наче-б у кожного була одна ціль: скорше прийти туди, де тепле і ласкаве світло і ласкаві люди.

Павло закрив очі і йому ясно представило ся, що він бачив перед відїздом з літників, коли один вечером, ходив на прохід: мовчаливі осінні сумраки, разом з пухнатім дощем, що падав з неба і довгу, прямую дорогу.

Своїми кінцями, вона потопала в рівній пітьмі і говорила про щось безконечне, як жите, а по дорозі на зустріч Павлови швидко їхали два возика. Возики слабенько стукали, а два коники, помахуючи головами, бігли вперед, а далеко, дуже далеко світлячою точкою блестів вогнік. Ще одну хвилину і вони були коло Павла, а коли він обернув ся, щоби поди-

вити ся їм вслід, то дорога була пустинна і безлюдна, начеб ніколи тут не проходили ані люди, ані проїздили жадні вози.

Павло бачив дорогу і сумраки, і се було все, що наповняло його думки. Се була хвилина тишини, коли бунтуюча і зхвильована душа, змучена борбою вирвати ся з сего желізного круга перерекання, легонько і нечуїно вирвала ся від него і піднесла ся високо. Се був спокій і тишина і відреченє від життя і щось таке добре і сумне, котрого не можна було пояснити людскою мовою.

Більше як пів години сидів Павло на кріслі, майже не рухаючи ся, в кімнаті стало темно і світляні плями від ліхтарів забігали по стелі, а він все ще сидів і лице його в темноті виглядало блідим і неподібним на звичайне.

— Павле, отвори! — почув ся голос батька.

Павло раптово схопив ся і від скорого руху та сама остра і раптова біль захватила йому диханє. Зігнувши-сь і притуливши зимні руки до свого живота, він затиснув зуби і і в думці відповів «зараз», позаяк не міг говорити.

— Павлуно, ти спиш?...

Павло спостеріг, що Сергій Андрєвич увійшов до него трохі соромливо, трохі нерішучо, але в той самий час розказово, як входять всі батьки, котрі розуміють своє право — в кожний час увійти до кімнати свого сина, а zarazом стараючись ся бути шляхотним і поважаючим чуже мешканє.

— А що, снав? — м'яко запитав Сергій Андрєвич і незручно в темноті похлонув сина по плечі.

— Ні, так собі... лежав — нехотя, але м'яко відповів Павло, котрий повний був тихого снокою і незрозумілих мрій.

Він зрозумів, що батько прийшов до него пробачати ся і подумав: для чого все то!...

— Засвіти лямпу, з ласки своєї — попросив його тато. — Тільки тоді легше стає на серці від сего туману, коли засвітили лямпу. Цілий день ниші нерву ю ся.

Батько «пробачаєть ся» подумав Павло, підносячи шкелко з лямпи і зазвічуючи її. Сергій Андрєвич сів на крісло коло стола, поправив абажур і зауваживши зошит з підписю «дневник», делікатно відложив його на бік і навіть прикрив його папіром. Павло мовчки слідував за кожним рухом свого батька і очікував.

— Дай мені сїрника! — попросив Сергій Андрєвич сина, достаючи папіроску. Сїрники були у него в кишені, але йому хотіло ся дати синові приємність прислужити йому.

Він закурив папіроску, подивив ся на чорну оправу Бокля і распечав:

— Я радикально не згоджую ся з Толстим і иншим «народникамн», котрі безрезультатно воюють з цивілізацією і требують, щоби ми знова ходили на «четверінках». Але не можна, щоби не згодити ся, що зворотна сторона цивілізації грозить досить — він під-

няв руку і опутив її — досить серіозною небезпекою. Так, що если ми подивим ся на то, що діє ся тепер хотяй-би в прекрасній Франції...

Сергій Андрєвич був розумний і добрий чоловік, і думав все то, що думали розумні і добрі люди його часу і його вітчизни, котрі учили ся в тих самих школах і читали ті самі добрі книжки, часописи і журнали. Він був інспектором асекураційної компанії «Фенікс» і часто виїздив з столиці по своїм ділах, а коли бував вдома, то йому ледви хватало часу побачити ся з численними знайомими, побувати в театрах, на виставах і познайомити ся з книжними новинами. Однак і при таких обставинах він знаходив час побути з своїм дітьми, найбільше з Павлом, котрому, як синові, він старав ся дати прекрасне образване. Крім того з Лілею він не знав про що говорити і за се найбільше він нестив її. Павла він не нестив, бо то був хлопець, за то він говорив з ним, як з рівним собі, як з добрим знайомим, з тою лише різницею, що ніколи не говорив про житєві дурниці, а старав ся направити свої бесіди на серіозні теми. Для того він рахував себе добрим батьком і коли розпочав розмову з Павлом, то чув себе, як професор промовляючий з катедри. — І йому і Павлові се подобало ся навіть про успіхи Павла в школі він не відважував ся розсипувати докладно, так як бояв ся що се нарушить гармонію їх відношень і придасть їм низький характер крику сварки і попреків.

Своїх припадкових вибухів злости він довго соромився і оправдував їх своїм темпераментом.

Він знав всі думки Павла, його погляди, його компануючі переконання і думав, що знає цілого Павла. І він був дуже здивований, наколи сталося, що Павло є не в цих переконаннях і поглядах, а десь поза ними, в якихсь загадкових настроях, в якихсь паскудних малюнках, про котрі він мусить дати звіт своєму отцеві. Чи скоро, чи пізно — але се копечне.

І тепер він говорив дуже розумно і добре про те, що культура поліпшає часткові форми життя, але в цілості лишає якийсь дисонанс, якесь порожнє і темне місце, котре всі відчують, але не уміють назвати, однак була в його мові непевність і нерівність, як у професора, котрий непевний, що його слухають студенти і відчуває тривожний далекий від лекцій настрій.

І щось нині, що було в його мові, щось підлізає, слизьке і безпокійно старає. Він частійше як звичайно, звертав до Павла:

— Як ти думаєш, Павле? Чи згоджуєся ти, Павле?

І надзвичайно тішився, наколи Павло згоджував ся з ним.

Він наче-б намацував що-сь своїми пальцями, котрі рухали ся в такт його мови і загрожуючи тягнули ся до Павла; він наче-б до чого-сь осторожно і хитро підлізав і ті слова, що він говорив були наче-б

широке маскарадове убранє, за котрим відчувало ся щось закрите, образ чогось другого, ще невідомого, що ховало ся в страшних словах.

Павло розумів се і з відчуванним страхом дивив ся на спокійно блестівше пенсне, на шлюбний перстень на грубім пальци, на колисаючу ногу в блискучих чоботах. Страх все збільшав ся і Павло вже відчував, вже знав, про що буде говорити зараз його тато, і серце било ся у него тихо, але голосно, так начеб груди у него були порожні. Широке убранє колисало ся і спадало і жорстокі слова, тремтячи, рвали ся з під него. Його тато скінчив говорити про алкоголь і закурив папіроску трошки тремтячою рукою.

«Зараз» — подумав Павло і цілий з'їжив ся, як з'їжуєть ся чорний ворон з пораниним крилом в своїй клітці, до котрого притягнула ся через дверці чиясь велпчезна з протягненими пальцями рука.

Сергій Андреевич тяжко зітхнув і знова розпочав: —

— Але Павле, є щось більше страшне, як алкоголь...

«Зараз» — подумав Павло.

— ... більше страшне, як кровопролитна війна, більше знищуюче, як чума або холера...

«Зараз, зараз!» — думав Павло з чувством омергвіня, йому здавало ся, що все його тіло начеб положили в ледяну воду.

— се распутство! Тобі, Павле, приходило ся читати спеціальні книжки по сему цікавому вопросу?

«Застрілю ся!...» — подумав Павло, але голосно і спокійно з шляхотною цікавістю додав:

— «Спеціальних» не читав, але в загалі де-що читав. Мене тато, дуже цікавить се питанє.

— Так?... — пенсне Серція Андрєвича заблестіло.

— Так, се є страшне питанє, і я переконаний, Павле, що доля цілої культурної людськості залежить від того, або іншого ріненя його. Дійсно... Дегенерація пілих поколінь, навіть народів, психічний розтрій зі всіма страхами, варіяцтва і привидів... Отак!... А, парешті, безчислені хороби, що нищать і тіло і навіть душу. Ти, Павле, навіть і уроїти собі не можеш, що то за паскудна річ така хвороба. Один мій товариш по університету — він пійшов пізнійше до воєно - юридичної академії, по імені Скворцов. Александр Петрович — захорував, будучи на другім курсі і навіть не дуже серіозно захорував, але так налякав ся, що вилив на себе фляшку нафти і запалив себе. Ледви спасли.

— Він тепер живий, тато?

— Певно! живий, але страшенно здеформований. Отож...

Професор Берг в своїм славнім творі приводить дивні статистичні докази...

Вони сиділи і розмовляли спокійно, як два добрі приятелі, що зацікавили ся інтересною темою. — Павло виказував на своїм лиці здивованє і страх, задавав запитаня і від часу до часу казав: «Чорт знає,

що то таке! Та певже твоя статистика не бреше?» Але в середині у него було мертвенно, спокійно, так, наче-б не живе серце било ся у нього в грудях, наче-б нежива кров переливала ся в його жилах, але наче-б він цілий був викований з одного куска холодного і невідчувалого желіза. То, про що він думав сам про грізне значінє його хвороби і його унадку, грізно запевняло ся книжками, в котрі він вірив, розумними чужосторонними словами і цифрами, незмінними і твердими, як смерть. Хтось великий, розумний і всезнаючий говорив з боку про загибель, і в спокійній безсторонности його слів було щось фатальне, що не зіставляло жадної надії бідній людині.

Був веселий і Сергій Андрєєвич сміяв ся, обкругляв слова і рухі — самозадоволено махав руками — і з недовольством зауважував, що в його словах ховає ся страшна і нескриваєма брехня. З задущючого в собі злобою він подивив ся на Павла, і йому дуже хотіло ся, щоби се був не добрий знайомий, з котрим так легко говорить ся, але син, щоби були слюзи, крик, були попреки, аби тільки не ся спокійна і фальшива бесіда.

Син знова втікав, в розмові, від него, і не було до чого приченити ся, щоби закрячати на нього, затупотіти ногами, навіть, можливо ударити його, але знайти щось потрібне, без чого не можна жити. «Се корисне, то, що я говорю: Я остерегаю його» — супокоював себе Сергій Андрєєвич: однак рука його з жадібною петерлячкою тягнула ся до бокової кишені,

де в пуляресї в кунї з грїшми лежав зїмятий, але розправлений папїрчик з малюнком: «Зараз запитаю — і все скінчить ся» — думав він.

Але тут увійшла мати Павла, грубенька і краса жєщица, з напудреним лицем і з очима, як у Лілєчки сьвими і наївними.

Вона сейчас тїльки приїхала і щоки і нїс її від зима зачервонїли ся.

— Погана погода! — сказала вона. — Знова туман, нїчого не видко. Єфим ледви не переїхав когось на розї вулицї.

— Як ти говориш 70 процентів? — запитав Павло батька.

— Так 72 проценти. Ну, а як у Соколових? — запитав Сергій Андрєвич свою жінку.

— Нїчого, як завше. Скучають. Аннїчка трохї хора. Завтра вечером прийдуть до нас. Анатолій Іванович приїхав, здоровить тебе.

Вона задоволена огляділа їх веселї лиця, приятельскї пози, потрєнала сина по щоці, а він, як завше, сховив мамїну руку не лету і поцїлував.

Він любив матір, коли бачив її, але коли її не було, то цїлковито забував про її існуванє. І так відносили ся до неї всї крєвні, рідні і знайомі, і сєля-бж вона умерла-б, за нею поплакали-б але зараз — і забули-б, забули-б роспочинаючи від краснїго лиця і кїм чаючи її іменем. І листів вона нїколи не діставала.

Гуторили? — весело поглядаючи на батька і на сина сказала вона: — Я дуже рада. А то так неприм-

емно, коли батько з сином гніваються. Наче-б «батьки і діти». Ну а за службу божу йому пробачив?

— Се від туману — усміхнув ся Сергій Андреевич і Павло.

— Так! Паскудна погода! Наче-б всі хмари упали на землю. Я говорю Єфиму: «Будь ласка поїздай не так скоро». А він говорить: «Добре пані!» — і гонять коні. А де-ж Лілечка? Лілечка! — покличте її обідати! Панове батьки і діти в їдальню.

Сергій Андреевич попросив:

— Одну хвилину, ми зараз.

— Одноко-ж вже сім год...

— Так, так! Приготовляйте! Ми зараз.

Юлія Петровна вийшла і Сергій Андреевич підступив до сина. Також, мимо волі, Павло підступив до батька і запитав похмурно:

— Що?..

Тепер вони стояли один против другого, відверто і прямо і все, що говорило ся раніш, куди-сь зникло, щоби більше не вернути ся: професор Берг, статистика, 72 проценти...

— Павел! Павел! — мені Лілечка сказала, що ти чим-сь розстроений. І взагалі я зауважую, що ти в послідні часи дуже змінив ся. Чи не маєш ти яких неприємностей в школі?

— Ні! Нічого не маю.

Сергію Андреевичу хотіло ся сказати: «сину мій — але видало ся негарним, штучним і він сказав:

— Мій друже!...

Павло мовчав і заложивши руки до кишені, дивився на бік.

Сергій Андресвич почервонів, тремтячою рукою поправив пенсне і вийняв пулярис. Бридячись двома пальцями, він витягнув зім'ятий малюнок і мовчки протягнув його Павлові.

— Що це? — запитав Павло.

— Подивись!

Через плече, не виймаючи рук з кишені, Павло подивився.

Папірчик трясся в пухнатій і білій руді Сергія Андресвича, однак Павло пізнав його і цілий зараз запалав чутьм сорому. В ушах у нього, щось заторхкотіло, наче-б тисячі камнів, котрі падали з гори, очі його наче-б опалив огонь, і він не міг ані відвернути ся від лица Сергія Андресвича, ані замкнути очей.

— Се ти? — звідкіля-с здалека запитав його батько.

І з рантовою злобою Павло гордо і відверто відповів:

— Я!...

Сергій Андресвич вишустив з пальців малюнок і він колесуючись в повітря зігзагами упав на підлогу. Потім тато повернувся і скоро вийшов, і в їдальні почувся його голосний і віддаляючий голос:

— Обідайте без мене! Мені треба конче поїхати по ділам!

А Павло подійшов до умивальника і почав лити

воду на руки і на лице не відчували ані холоду, ані води.

— Замучили! — шепотів він занадто тихо, поки висока струя била в очі і рт.

Після обіду, десь коло восьмої години, до Лисочки пришли гімназистки і Павло чув бі своє кімнати, як вони пили чай в їдальні. Їх було багато, вони сміялися і їх дзвоні голоси потоси віддавалися, як прильня траплятих коників і були почувані не на кімнату в осінній, невисокий вечір, а на зеленій дуг, коли сонце дивить ся на нього з нахмуреного неба липня. І басисто, як майські жуки (хрущі), гуляли гімназисти.

Павло чуйно прислухав ся до їх голосів, однак поміж ними не було повнозвучного, і щирого голосу Катерини Реймер, і він все очікував і тремтів, коли починав говорити хто-сь новий, тільки-що прийшовший до хати. Він молив ся, щоб вона прийшла, і раз стало ся, що він цілком виразно почув її голос: «Ось і я» — ледви був не заплакав від радості, однак голос змішав ся скоро з другим і як він не напружував свій слух, більше не повторяв ся. Потім в їдальні затихло, і глухо заговорили слугачині, а з вітальні почули ся звуки піяна.

Під звуки і легкі, як танець, однак дивно сумні і жалібні, вони крутили ся над головою Павла, як тині голоси з якогось чужого прекрасного і навіятого світа.

Підійшла Лисочка, рожева від танців. Чистий.

лоб її був мокрий, а очі сїяли, як зірки, а складки її брунатового гімназіяльного убраня ще затримували такт ритмових колисань танця.

— Павлуня! Я не гніваюся на тебе! — сказала вона і скоро, горячими губами поцілувала його, обдавши його філями горячого і чистого дихання. — Ходім танцювати!... скорше.

— Не хочеться.

— Жаль, що не всі прийшли. Катерини нема, Лідочки нема і Поснілов пішов в театр. Ходім, Павлуно, ходім скорше!

— Я ніколи не буду танцювати!

— Дурниці! Підем скорше! — Прийд-и, я буду очікувати.

Коли вона була коло дверей, її раптово стало жаль брата, вона вернула ся, ще раз поцілувала його і сунокосна, вибігла з кімнати.

— Скорше, Павлуно! Скорше!

Павло замкнув двері і великими кроками став ходити по кімнаті.

— Не прийшла! — говорив він голосно. — Не прийшла.

В двері зачукали і почув ся себе певний і відважний голос Петрова:

— Павле, отвори!

Павло затаїв ся і затримав диханс.

— Павле, доспть дурниці виробляти — отвори. Мене Єлизавета Сергіївна післала.

Павло мовчав. Петров зачукав ще раз і спо-

кійно сказав: — Ну і свиня, ти брате! І молодо. — і зелено... — Катрусі нема, і він вже роскіс... Дуррак!...

І Петров відважує ся говорити своїми нечистими вустами: «Катруся?!»

Зачекавши хвилину, коли в салі знова заграли, Павло осторожно виглянув в порожню їдальню, перейшов через неї і коло ванни, де висіло купою непотрібне убраньє, знайшов свою стареньку, що ходив літом, шпшель (гімназіяльний плащ). Потім скоро перейшов через кухню і по бокових сходах спустив ся надвір, а потім на вулицю.

Зразу стало так вогко і неприємно, наче-б Павло спустив ся на саме дно великої півниці, де воздух нерухомий і тяжкий, а по слизьких і високих стінах її, лазять мокриці. І несподіваним здавало ся, що в сім свинцовім, пахнучім гнилю тумані, продовжало ся течя, яке-сь своє неперестаюче і жваве життя; воно було в гуркоті невидомих возів і в величезних, роспливаючих ся світляних глобах, в центрі котрих мутно і рівно горять ліхтарі, воно було в поспішних, безформних контурах, подібних на позмивані чорнильні плями на сивім папері, котрі ростуть з туману і знова зникають в нім і часто відчуваєть ся дивним відчутєм, котре неомильно свідчить про близьку присутність людини. Хто-сь невидимий швидко штовхнув Павла і не пробачив ся; затронула його локтем якась женщина і близько заглянула йому в лице. Павло затремтів і злобно від-

кинув ся.

В пустинній вулиці, против дому Каті Реймер, він застановив ся. Він часто ходив сюди і тепер прийшов, щоби показати, що він нещасний і одинокий, і як підло поступила Катя Реймер, що не прийшла до него в хвилину смертельної журби і суму.

Через туман слабенько світили ся вікна, і в їх мутнім погляді була дика і зла насмішка, як наче-б то сидячий на бенкеті богач дивив ся своїми синими очима на голодного бідака і лїньво усміхав ся.

І задихаючись гнилим туманом, тремтячи від холоду в своїм старенькім плащук, Павло з голодною ненавистю упивав ся тим поглядом. Він ясно бачив Катю Реймер, як вона чиста і невинна, сидить помежи чистих людей і усміхаєть ся, і читає добру книжку, нічого не знаючи про вулицю, про грязь і зимне де стоїть погибаючий чоловік. Вона чиста і підла в своїй чистоті; вона, можливо мріє зараз про якогось шляхотного героя і сляб до неї прийшов-би Павло і сказав: «я брудний і хорий, я роснутний, і від того я нещасний і умираю: підтримай мене!» — вона-б, бридячи-сь, відвернулася-б і сказала «іди! мені жаль тебе, однак ти брудкий мені. Іди!» І вона заплакала-б, вона чиста і добра, вона заплакала-б, проганяючи. І жебранною своїх чистих сльоз і гордого співчуття, вона-б убила-б того, хто просив її о людяну любов, котра не дивить ся і не боїть ся грязі.

— Я ненавиджу тебе! — шепотїла дивна, нефо-

ремна пляма людини, обхоплена туманом і вирвана з живого світа. — Я ненавиджу тебе!

Хто-сь пройшов мимо Павла, не зауваживши його. Павло злякано притулився до мокрої стіни і порушився тільки тоді, як кроки замовкли.

— Ненавиджу!..:

Як у ваті задихався в тумані голос. Неформенна пляма людини поволі віддаляється; заблищав коло ліхтаря металевий гудзик і все ростилося, наче-б ніколи і не було його, а завше був тільки мутний і холодний туман. Нева (ріка в Петрограді) безнадійно застигала під тяжким туманом і була мовчальва, як мертва, ані свистка пароплава, ані вслеска води не доносилося з її широкої і темної поверховости. Павло сів на одній півкруглій лавці і притулився спиною до вохкого і спокійнозимного граніту. Його обхопила дріж, а застивші пальці майже не згиналися, а руки занімали аж до локтя, однак йому було бридко іти домів: бо в музиці і в чужій для нього радості було щось, що пригадувало йому Катю Реймер, неформенне і обіджуюче, як усмішка випадково проходячого чоловіка на чужих похоронах. В кількох кроках від Павла, в тумані непримітно проплили тіні людей; у одного коло голови була маленька вогнева плямка, видно напіроска; на другім ледво видимім, були здається, тверді кальози, котрі стукали: чек-чек-чек! І довго було чути, як він іде. Одна тінь нерішучо зісталася, у неї була величезна, не по росту, голо-

ва, безобразна і фантастична в своїх нарисах, і коли вона рухнула ся, то Павлу стало страшно.

Коли він підійшов блище, то знайшов, що се був звичайний великий каменюх з білими загнутими пірамп. які звичайно бувають в погребових катафалках, а сама тінь була звичайна жінщина. Як і сам Павло, вона тремтіла від холоду і даремно ховала свої великі руки в кишені свого короткого ковтика. Коли вона стояла, вона була невисокого росту, але коли вона сіла коло Павла, то стала майже на цілу голову вища від нього.

— Молоденький красавчик, дай мені папіроску! — попросила вона його.

Пробачайте, молода красавиця, я не курю — нагле і взбуджено відповів Павло.

Жінщина крикливо зареготала ся, ляснула від холоду зубами і дихнула на Павла запахом пива.

— Ходім до мене! — сказала жінщина, і голос її був крикливий, як і сміх. — Ходім, горівкою мене' угостиш!?

Щось широке, кіпляче і швидко, як кочене з гори, відкрило ся перед Павлом, якісь жовті огні, посеред тремтячої п'янки, якісь обіцянки дивного веселя, безумства і слез...

А з надвору його проколював вогкий туман, і локті замерзали. З чемністю, в котрій був визів, насмішка і слези смертельного відчаєння, він сказав:

— О, чудесна красавиця! так ви хочете моїх пестощів?

Женщині се видало ся образливим, вона сердито відвернула ся, ляснула зубами від холоду і замовкла, гнівно закусивши свої губи. Її вигнали з шинку за то, що вона не захотіла пити квасного пива і влила його прямо в лице шинкареви.

Її високі кальшні пробили ся на носках і промокали і від всього такого їй хотіло ся ображати ся і сварити ся. Павло збоку бачив її гнівливий профіль лица з коротким носом і широким м'ясистим підбродком і усміхав ся. Вона була як раз така жінка, як і всі ті жінчини, що його переслідували і йому було смішно, і яке-сь дивне чуте зближало його з нею. І йому подавало ся, що вона сердить ся.

Женщина повернула ся і сердито сказала:

— Ну?... іти, так іти — якого чорта?!

І Павло сміючись відповів:

— Се є правда, пані добродійко: якого чорта. Якогоб чорта нам не піти, не випити горівки і заняти ся найвищою приємністю?

Женщина витягла руку з кишені і трохи сердито, а трохи по приятельським ударила його по рамени:

— «Мелі Емеля — твоя неделя!» — Ну, я піду наперед, а ви за мною.

— Для чого? — здивовав ся Павло! Для чого я ззаду, а не рядом з вами, красавиця... — він на хвилинку задумав ся: — Катя?

— Мене звати Мапечка. Для того що рядом зі мною для вас буде соромно.

Павло взяв її похід руку і потягнув за собою, і плечем жінка невиніжно стала зачепати його груди. Вона сміяла ся, шла не в ногу, і тепер стало видно, що вона п'яна.

Коло воріт одного дому, вона залишила його руку, взяла у него одного рубля і пішла купити горівки.

— Довго не затримуйтесь, Катенька! — попросив Павло її, дублячи форми її постаті в чорнім і туманнім отвореню воріт.

Здалека залунав голос:

— Манечка а не Катенька!

Горів ліхтар, і до його мокрого і зимного стовну притулив ся щокію Павло і закрив очі. Лице його було нерухомо, як у спінного, і в нім самім — в середині — було так спокійно, так тихо, як на цвитарі. Така хвилинка суваче у приговореного до смерти, коли вже у него завязані очі, і вже замовк раптово звук поспінних квітів по дзвонкому дереву, і в грізній мовчанці вже відкрила ся наполовину велика тайна смерти, і як зовнішнє трескотіння барабанів, глухо і далеко зазвучав голос:

— Ось, де ви є? А я вас шукала, шукала... Кого не спитаю — все не той. — Вже думала, що ви пішли, і сама хотіла вже іти.

Павло напружив себе, щоб бути веселим і задав веселе і дивачке занятанс.

— А горівка, то як? Саме найготовіше горівка! Бо що ми з вами значимо без горівки, Катенька?

— А як вас звати? Хотіла по імени вас позвати, та не знала, бо ви не сказали.

— Мене звати, Катечка, трохи дивно: Процентом мене зовуть. Процент. Ви можете мене звати Процентик. Так виглядає більше ласкаво і наші близькі відношення се допускають — говорив Павло і повів жінчину.

— Такого імени нема, так тільки неїв називають.

— Що ви говорите, Катечка! Мене навіть батько називає: Процентик, Процентик! Клянусь вам професором Бергом і його статистикою.

Туман рухав ся і огні, і знова штовхало в груди Павла плече жінчини і перед очима мелькотіло неро велике і загнуте, які бувають на погребових катафальках: потім щось чорне, гниле, паскудно пахнуче обхопило їх, і почали ся якийсь сходи в гору і в долину і знова в долину. В однім місці Павло ледво не упав і жінчина підтримала його. Потім якась душна кімната, в котрій сильно пахло шевською шкірою і квасною канустею, горіла лямпочка коло образів, а за сітчатою завісою, хтось уривчасто і сердито храпів.

— Тихо! — шепнула жінчина, ведучи Павла за руку: — тут господар спить, чорт, швець, пропаща душа!

І Павлу стало страшно сього шевця, котрий десь за занавіскою храпів так уривчасто і сердито і він обережно ступав тяжкими, мокрими калюшами.

Потім раптово, чорна п'ятьма, звук знимання лампового скла і зразу осліплює світло маленької лампочки, що висіла на стіні.

Внизу під лампою був столик, а на нім лежали: гребінчик з тонким волосем на його зубцях, засохші кусочки хліба, обліплений хлібною мякушкою великий ніж і глибока тарель, на дні котрої, межі оливкою, лежали кусочки бараболі і покришена цибуля. І до цього столика прикувала ся вся увага Павла.

— Ось і ми вдома! — сказала Манечка. — Роздягайтесь!

Вони сиділи, сміяли ся і пили і Павло одною рукою обнімав напів голу жінчину; коло самих очей його було пухле, біле рамя з паском бруднотатої сорочки і зломанного гудзика, і він жадібно цілував його, присмокчуючись вогкими і гарячими губами.

Потім цілував лице і дивно, не міг ані розглянути його, як належить ся, ані запам'ятати. Як довго дивив ся на нього, воно виглядало давно вже знайомим і знаним, до кожної ризги, до маленького прищика на чолі, але коли він відвертав ся, то раптово цілковито забував. Наче-б не хотіла душа примати сего образу і з силою викидала його.

— Одно скажу — говорила жінчина, стараючись зняти з бараболі прилишче до неї волосся і від часу до часу цілувала рівнодушно Павла в лице, масляними губами — одно скажу: квасного пива пити я не буду. Давай кому хочеш, але не мені. Зволоч я,

се правда, однак квасного пива пити не буду. І всім скажу відверто, хоть і під карою смерти: — не буду!

— Давай заспіваємо, Катечка! — просив її Павло.

— А если тобі не подобає ся, що я тобі в лице то виляла, то бери мене на поліцію, але бити мене не позволю.

Характер у мене гордий, і таких, як ти, можливо тисячу бачила і то не налякала ся — говорила жінщина до образившого її шінкаря.

— Зоставте то, Катечка, досить, забудьте! — просив її Павло. Я вірю, ви горді, як гішпанська королева і дуже добре. Давайте, заспіваємо гарні пісні, гарні пісні!

— І не Катечка, але Манечка. І співати не можна; господар мій чорт, швець, пропаша душа: не дозволяє.

— Все одно Катечка, або Манечка. Біг-ме, все одно — се я говорю тобі, я, Павло Рибаків, п'яниця і рослутник. Правда, ти мене любиш, ти моя горда королева?

— Люблю. Однак, я не позволю, щоби ти називав мене Катечкою, — уперто на своїм стояла жінщина.

— Ну, маєш!... — кивнув головою Павло. Будемо співати гарні пісні, які співають вони. Є, гарну я знаю пісню! Однак її так не можна співати. Закрий очі, Катенька, закрий очі, закрий очі, закрий їх і урой собі, що ти наче-б в лісі, а ніч темна-темна..

— Не люблю я бути в лісі. Про який ти мені ліс говориш? Говори так, але не про ліс. До чорта ліс! Давай випемо ліпше, і не злости мене, не люблю я сего... — уперто і злосно говорила Манечка, наливаючи і розплескуючи горівку.

У неї, здає ся, була дихавиця і дихала вона тяжко і трудно, наче-б плила вона по глибокій воді. І губи у неї зробили ся тоньшими і трохи посиніли.

— Темна, темна ніч! — говорив Павло з закритими очима. — І начеб ідуть і ти ідеш, і хтось красно співає... Чекай, як то?... Ти мені сказала: так — я люблю тебе! Ніт, не можу я, не здалий до співу.

— Не кричи — господаря розбудеш. Якого чорта!

— Ні, я не умію співати. Не умію! — З відчаєм сказав Павло і взяв ся за голову. Огненні ленти звивали ся і розвивали ся перед його закритими очима, димили ся в дивних і страшних визирунках, і було широко, як в полі, і душно, як на дні вузької і глибокої ями. Манечка через плече насмішливо дивила ся і говорила:

— Пий! Якого чорта!

— Е, — я люблю тебе... Е, я люблю тебе... Ні, не умію!

Він широко отворив очі і скритим огнем їх опалив лице жінчини.

— Таж маєш ти серце? Правда є, Катечка! Ну так дай мені твою руку! Дай! — він усміхнув ся че-

рез сльози і горячими губами притулив ся до ворожливо оборонявшої руки.

— Перестань дурниці виробляти! — гнівно сказала жінщина і вирвала свою руку. — Знервовав ся, сльонявий! Єсли спати, то спати, а то!...

— Катечка! Катечка! — шопотів він благаючи, і сльози перешкаджали йому бачити спляче і зле лице, котре з обридженєм дивило ся на нього. Катечка, голубка, моя миленька, зжаль ся наді мною, попести мене, прошу тебе! Я такий нещасливий, і нічого, нічого нема в мене. Господи! та пожалій мене, Катечка!

Жінщина по грубянськи відштовхнула його і хитаючись встала.

— Заберай ся до чорта! — крикнула вона задихаючись. — Ненавиджу!... Напив ся, як швець, і ламає дурня — Кетічка та Кетічка! — удаваючи його глузуючим голосом сказала жінщина і стиснула свої тонкі і сині губи. — Знаю я, яку тобі Катечку треба! Ну і виноси ся, а сам Катечка, Катечка! У-у, немовля, щеня, лялечна морда! Тебе ще і до жінщини неварто підпускати, а також: Катечка, Катечка!

Павло опустил голову і киваючи нею щось шопотів, а обстрижена потилиця його тихо тремтіла.

— Чуєш чи ні! — крикнула жінщина. Павел подивився на неї мокрими і невидячими очима і знова заколисав ся рівномірно, так як людина, в котрої болять зуби — на право, на ліво. Глузуючо засміявшись, жінщина підступила до ліжка і розпочала го-

товити постіль. Підчас ходу з неї зіскочила спідниця, і вона погами відкинула її.

— Катечка, Катечка — говорила вона, сердито збиваючи подушку.

— Ну, тож іди до Катечки! А мене хрестили Манечкою, а таких щенят, як ти, я може з тисячу вже бачила, та і то не налякала ся...

Страх! Карбованця (рубель) дав, то вже думає, що я йому різні фокуси буду показувати. В мене може і в самої три карбованці лежить в шуфляді. Ну, іди спати, чи що!

Вона лягла поверх накривала і з ненавистю дивилася на Павла, на його обстрижену потилицю, що тремтіла від плачу.

— Ох! паскучили ви мені всі, чорти погані! Змучили ви мене! Чого рознюнив ся! Мамуні боїш ся? — говорила вона з лінивою і злою насмішкою. — Висічуть дитинку! Боїш ся, а солоденьке любиш. Любиш... Е! знаю я вас. Процентів, чортів. Свою назву сказати соромно — видумуєш. Процент! Начеб пса! А до Катечки своєї сопливої піде, та Васечкою скаже звати себе: Васечка — душечка! А він її: Катенька, ангелочок! Знаю я, добрий хлопець! Також ручку позовольте поцілувати, а як тою самою ручкою та тебе по морді! Не смій ся, щеня, не смій ся!

Павло мовчав і тихо тремтів.

— Ну, іди спати, тобі говорю! А то нажену. Вігме, нажену! Мені двох карбованців не жаль, а гзувати ся над собою не позволю. Чуєш, роздягай ся!

Думаєш два рублі дав, так цілу жінчину купив. Агі!
Який цісар випайшов ся!

Павло поволі розстрібнув мундур і став скидати його.

— Не розумієш ти... — тихо і не глядя на неї прошепотів він.

— Так значить, так!? — злобно крикнула жінчина. — Така вже я дурна, що нічого зрозуміти не можу! А если я до тебе підійду та по морді дам? З-за перегородки хриплий і злобний бас грізно крикнув:

— Машка! знова, сатана, за своє взяла ся? Не дурій, а то скоро в мене!...

— Тихо ти, зволоч! — прошепотів Павло поплотнівши.

— Я зволоч? — просичала жінка, підносячись.

— Ну, добре, добре! лягай: — примиряючим тоном сказав Павло, не зводячи горячих очий з її голого тіла.

— Я зараз, я зараз...

— Я зволоч? — повторяла жінчина, і задихала ся і бризкала слиною.

— Ну, а досить, досить! — просив її Павло. Пальці його тремтіли і не знаходили гузків; він бачив тільки тіло — то страшне і незрозуміле в своїй власті тіло жінчини, котре він бачив в своїх палких снах, котре було обридливе до пристарстного желаня брати його під ноги і притягаюче, як вода в болоті для маючого спрагу. — Ну, досить! — повторяв він. — Я пожартував...

— Забирай ся геть! — рішучо заявила жінчина, відганяючи його рукою. — Геть! Забирай ся, ще ня!

Вони зустріли ся поглядами, і погляди їх горіли відвертою ненавистю, такою палкою, такою глибокою вичерпною з їх хорих душ, як буцім то не в припадковій стрічі вони зійшлись, але ціле життя були ворогами, і шукали один другого і знайшли — і в дикій радісті боять ся повірти собі, що зустріли ся. І Павлови стало страшно. Він опустил очи і прошепотів:

— Послухай же, Манечка! Зрозумій же нарешті!...

— Ага! — зраділа жінка і витріщила свої великі, білі зуби. — Ага тепер Манечка стала! Геть! Забирай ся! Вона зіскочила з ліжка і, хилітаючись зі сторони в сторону, показувала Павлови на двері, віддаючи йому його унавіший мундур.

— Геть! Забирай ся!

— Чуси ти, чорте! — скрикнув шалено Павло.

І тут стало ся щось несподіване і дике: п'яна, напів гола жінка, червона від злости, кинула мундур і ударила Павла по лиці. Павло схватив її за сорочку, розірвав її, і обоє вони клубком покотили ся по підлозі. Вони котили ся, перекидали крісла і волочили за собою стягнене з ліжка накривало, і виглядали дивним і зедцаним еством, в котрого було чотири руки і чотири ноги, шалено хапаючи один другого і душачи.

Острі пазурі зранили лице Павла і влазили в

очи: одну хвилинку він бачив над собою звірське лице з дикими очима, і воно було червоне, як кров, і з цілою силою стискував чинсь горло. В слідуючу се кунду він відірвав ся від жєнщини і став на ноги.

— Собака! — крикнув він, витираючи окєрвалєне лице. А в двері вже ломили ся і хтось кричав:

— Відчинїть! Чорти! анафєми!

Однак жєнщина знова кинула ся і схопила Павла з заду, збила його з ніг, і вони знова завертіли ся по підлюзі, мовчки, задихаючись, безсильні навіть кричати від душачого їх розярення. Вони встали, упали і знова встали. Павло повалив жєнщину на сїтл, і під тяжким тілом її нукла тарель, однак коло рукя Павла дзвявкнув довгий ніж, обліцлений хлібною мякушкою. Лівою рукою Павло схопив його, лєдвн затримав і боком кудись пхнув. Тонкий ніж аж зігнув ся. Він знова пхнув ніж, і руки в жєнщини за тремтіли і зразу стратили силу, повпєсли, як шнури. Майже цілком вилушнвши очи з орбіт, вона закричала в лице Павлови хрипливим і верещачим голосом, однак все на одній ноті, як кричать звірі або худоба, коли їх убивають:

— А-а-а-а!

— Мовчи! — прохрипів Павло, і ще раз пхнув ніж кудись, і ще, і ще! При кождім ударі жєнщина тремтіла, рухала ся, як маленький кльоун на витці, широко відчиняла рот з широкими і білими зубами, серед котрих здували ся бульби кровавої піни. Вона вже мовчала, однак Павлови все ще причувало ся

її пронізуюче, страшне завиванє, і він хрипливо кричав: — Мовчи!

І, перекинувши ніж з лівої руки, мокрої і слизької вправу, ударив зверху раз по другий і захрипів — мовчи!

Тіло тяжко упало з стола і глухо ударило ся волосатою потилицею. Павло склонив ся і подивив ся на нього: голий, високий живіт ще підносив ся і опу слав ся, як в міхур, з котрого треба було випустити воздух. Потім Павло випрямив ся і з ножем в руці цілий червоний, як м'ясник, з розірваної в бійці губою, повернув ся до дверей. Він сумно очікував крику, галасу шалених криків гніва і мести, а тут страшна мовчанка вразила його. Ані звуку не було, ані зітхання, ані шелесту. На годиннику колісав ся маятник (махало), і не було чути рухання; з вістря пожа спадали на підлогу густі кроплі крови — і вони повинні були дзвеніти, а вони не дзвеніли. Начеб раптово і несподівано урвали ся і завмерли всі звуки в світі і всі його живі голоси. І щось загадкове і страшне було за закритими дверима. Вона мовчки надувала ся, як той живіт, що був проколений сеї хвилі, тремтіла і в мовчавій агонії упадала. І знова надувала ся і знова упадала з завмираючою тремою, і з кожним разом темна щелина зверху живота ставала ширшою і зловіщующею. Невпримимий страх був в сім німім і грізнім натиску, — страх і страшна сила, начеб цілий чужий, незрозумілий і злий світ мовчки і шалено ломав ся в тонкі двері.

Поспішно і уважно Павло відкинув з грудий ли-
мкі куски сорочки і ударив себе ножем в бік, проти
серця. Кілька секунд він стояв ще на ногах і велики-
ми блискучими очима дивився на трясучі двері. По-
тім він зігнувся, присів і повалився...

В ту ніч. до самого ранку задихалося в свин-
цовім тумані зимне місто. Безлюдні і мовчальні були
його глибокі вулиці, і в саду спустошенім осеню ти-
хо умерали на зломлених стебельках одинокі, су-
мні цвіти.

Книгарня Видавничо-Друкарської Спілки "УКРАЇНА"

поручає свої власні і чужі видавництва:

НАРЕЧЕНА — оповіданє, переклад з російської мови	15
НІЧОГО НЕ БУЛО — оповіданє, переклад з російської мови	15
БОРОТЬБА О СОНЦЕ	5
РОБІТНИЧІ ПІСНІ	10
ФІЛЬСОФІЯ ШТУКИ	50
ЕКСПРОПРІЯЦІЯ — оповіданє з революційних часів на Україні	20
КИЇВ — календар на рік 1918 з портретами наших героїв містить дуже гарні оповідання і інші поучаючі річи	50
ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ — написав М. Грушевський, том І-ший . .	\$1.50
КОБЗАР — в двох томах	2.00
КОБЗАР — в двох томах в оправі	3.00
РАЙ І ПОСТУП — написав проф. М. Драгоманів	45

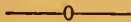

Пишіть на адресу:

"UKRAINA"

2152 W. Chicago Ave.

Chicago, Ill.

Гроші посилайте враз з замовленєм.
Замовляючий книжки на суму низше одного долара платить сам поштову пересилку.

"OSA"
 В АМЕРИЦІ
 КОШТУЄ
\$1.00
 До КАНАДИ
\$1.25
 - НА РІК -
 ПОДИНОКЕ ЧИСЛО **5**

Екстра, екстра
 Штіфе Іване
 Екстра всі парафіяне!
 Бо хто хоче насміятись
 Мусить міцно вперезатись
 І то шнурком новов модов
 Старокрайським головодом.

«Але чому? Ну, в
 Везу «ОСУ», з
 Буде сміху, буде п
 До нестями, до р
 Бо «ОСА», то др
 Буде смуток з хати
 За доляра цілий р
 Аж вас розболить з

Хто пришле цілу-річну передплату на часопи
 той дістане даром за 50с книжок.

"OSA" Publishing C
1926 West Huron Street
Chicago, Ill., U. S. A.